

**SƏNƏDLƏRİN REFERATLAŞDIRILMASI
BİBLİOQRAFIYALAŞDIRMANIN
TƏRKİB HİSSƏSİ KİMİ**

S.A.SADIQOVA

Bakı Dövlət Universiteti

Biblioqrafiyaşünaslıq kafedrasının baş müəllimi

tarix üzrə fəlsəfə doktoru

solmaz_bdu@mail.ru

Məqalədə biblioqrafiyalaşdırmanın tərkib hissələrindən olan referatlaşdırmadan bəhs olunur. Referat və referatlaşdırmanın mahiyyəti, məqsədi, metodikası izah olunmaqla onların informasiya təminatında rolu işıqlandırılmışdır. Referatlaşdırma – informasiyanın analitik-sintetik emalı prosesi olmaqla ilkin sənədin təhlilindən və mənasına görə daha vacib məlumatları: əsasnamələri, faktiki məlumatları, yekunları, nəticələri ayırmaqdan ibarətdir.

Açar sözlər: *biblioqrafiyalaşdırma, referat, referatlaşdırma, informasiya təminatı, sənəd.*

Məlumdur ki, biblioqrafik fəaliyyət biblioqrafiyalaşdırma və biblioqrafik xidmətdən ibarət iki əsas prosesi özündə birləşdirir və bu proseslərin də özlərinə məxsus metodiki əsasları var. Biblioqrafiyaşünaslıqda sənədlərin biblioqrafiyalaşdırılması metodikası xüsusi yer tutur. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, biblioqrafik fəaliyyətin iki əsas prosesinin qismən uzlaşması onların metodikasında da ümumi cəhətlərin baş verməsinə səbəb olur və bu da bəzi hallarda metodiki eyniləşməyə səbəb olur (1, 80).

Sənədlərin biblioqrafiyalaşdırılması metodikası müxtəlif mərhələləri əhatə edir və onları xarakterik cəhətlərinə və məqsədlərinə görə iki qrupda birləşdirmək olar: 1. Analitik metod. 2. Sintez metodu.

Biblioqrafiyalaşdırmanın analitik metoda əsaslanan əməliyyatları bunlardır: a) sənədin əsas mövzusunun, forma və məzmun xüsusiyyətlərini, müsbət və nöqsan cəhətlərini, məqsəd və oxucu təyinatlarını aydınlaşdırmaq məqsədilə aparılan ümumi biblioqrafik təhlili; b) sənədin biblioqrafik təsviri; c) sənəd haqqında annotasiya və ya referat yazılması; ç) sənədin indeksləşdirilməsi və predmetləşdirilməsi, yəni sənədin məzmununa uyğun predmet rubrikalarının və ya müəyyən təsnifat işarələrinin (indekslərin) qoyulması (1, 81).

Biblioqrafiyalaşdırma – biblioqrafik məlumatın hazırlanması prosesidir. Biblioqrafik məlumatın hazırlanması prosesi hazırlıq, əsas (analitik və sintez) və yekun mərhələsindən ibarətdir.

Vəsait üzərində işin analitik mərhələsi öz mahiyyəti etibarilə ilkin sənədlərdə olan məlumatın, biblioqrafiyalaşdırmanın sonrakı (sintez) mərhələsi üçün lazım olan materialı hazırlamaq məqsədilə biblioqrafik qaydaya salınması prosesindən ibarətdir. Analitik mərhələ bir-biri ilə sıx əlaqədə olan və əslində zaman etibarilə birgə aparılan bir neçə əməliyyatı özündə birləşdirir: sənədin ümumi biblioqrafik təhlili, biblioqrafik təsvir, annotasiyalaşdırma və referatlaşdırma, indeksləşdirmə və predmetləşdirmə və biblioqrafik yazıların qaydaya salınması.

Məqalədə sənədin ümumi biblioqrafik təhlili, biblioqrafik təsvir və annotasiyalaşdırmadan sonra həyata keçirilən referatlaşdırmanın biblioqrafiyalaşdırmada rolundan bəhs ediləcəkdir. Qeyd etmək lazımdır ki, vəsaitin tipindən və istiqamətindən asılı olaraq orada materialın təsvirində müəyyən dərəcədə dəyişiklik edilə bilər, amma bütövlükdə o, «Biblioqrafik yazı. Biblioqrafik təsvir. Ümumi tələblər və tərtib qaydaları» 7.1-2003 QOST-un tələblərinə ciddi şəkildə uyğunlaşdırılmalıdır (3).

Ümumi biblioqrafik təhlilin gedişində biblioqraf sənədin məzmununu və forması ilə hərtərəfli tanış olur: müəllifin ideya mövqeyini, əsərin əsas mövzusunun, onun quruluşunu, mahiyyətini, tipoloji, janr və üslub xüsusiyyətlərini, məqsəd və oxucu istiqamətini aydınlaşdırır, sənədin axtarış əlamətlərini seçir və qiymətləndirir.

Təhlilin əsas məqsədi başqa analitik əməliyyatlar üçün lazım olan materialı hazırlamaqdan ibarətdir: (təsvir, annotasiya, indeksləşdirmə, predmetləşdirmə, biblioqrafik yazıların qaydaya salınması). Təhlilin əsas mənbələri və vasitələri: sənədin özü, onun bilavasitə öyrənilməsi; sənədin müəllifi və məzmununu haqqında başqa (əlavə) məlumat mənbələridir.

Sənədin özünün biblioqrafik təhlili əsərin titullar, nəşriyyat məlumatları və annotasiyası, sərəlvəsi, müqəddimə və (və ya) giriş məqaləsi, qeydləri, kommentariyaları ilə ardıcıl tanış olmağı və lazım gəldikdə (adları çəkilən tanışlıq formaları kifayət etmədikdə) mətninin qismən oxunmasını nəzərdə tutur.

Müəllif və sənədin məzmununu haqqında əlavə məlumat toplamaq lazım gəldikdə tərtibatçı tənqidi məqalələr, resenziyalar, başqa müəlliflərin əsərlərindəki rəylər, soruq-məlumat nəşrlərindən də istifadə edə bilər. Biblioqrafik təhlil üçün cəlb edilən mənbələrin tərkibi sənədin mövzu mürəkkəbliyindən, tərtib olunan vəsaitin tipindən və istiqamətindən, mənbələrin faktiki mövcudluğundan asılıdır. Sənədin ümumi biblioqrafik təhlilini tez, dərin və hərtərəfli aparmaq bacarığı biblioqrafın mühüm peşə keyfiyyətidir.

Analitik mərhələdə həyata keçirilən bibliografik təsvirin tərtibi sözün əsl mənasında tərtib edilmir, ancaq dəqiqləşdirilir, çünki sənədlərin çoxunun təsviri əsas və əlavə mənbələrdən götürülmüş olur. Köhnə mənbələrdən götürülmüş bibliografik təsvir müasir tələblərə cavab verməyə bilər. Bibliografik təsvir sənədin bibliografik təsvirinə dair dövlət standartına uyğun olmalıdır. Bibliografik məlumat mənbələrin birinci növbədə sənədin özü və onun buraxılış məlumatlarını təşkil edən ünsürlər daxildir.

Bibliografik təsvir – sənəd haqqında onun eyniləşdirilməsi və axtarışı üçün zəruri olan və kifayət edən əlamətlər toplusudur (1, 21).

Bibliografik təsvir passiv formada sənədin ümumi xarakteristikasını verir. Burada müəllifin soyadı, sərlövə, sərlövəaltı və sərlövəüstü məlumatlar, nəşr yeri, nəşriyyat, nəşr ili, miqdar göstəriciləri, tiraj və qiyməti haqqında məlumatlar verilir. Çox zaman bibliografik təsvir əsərin məzmunu, xarakteri, tədqiqatın predmeti haqqında aydın təsəvvür yaratır. Sənədin daha geniş və dərin xarakteristikasını vermək üçün əlavə məlumatların olması vacibdir. Bu problemi annotasiya və referat həll edir.

Bibliografik (xüsusilə tövsiyə xarakterli) vəsaitlərdə sənədin məzmununu açan əsas üsul annotasiyadır. Annotasiya «çap əsərlərinin (onları ümumən və ya hissələrini) məzmunu, istiqaməti, forması və başqa xüsusiyyəti nöqtəyi-nəzərdən qısa şəkildə səciyyələndirilməsidir». Annotasiyanın həcmi, quruluşu, məzmunu və məqsəd istiqaməti çox müxtəlif ola bilər.

Bibliografik vəsaitlərdə təsvirin tamlığı müəyyən dərəcədə göstəricinin annotasiyalı olmasından da asılıdır. Annotasiyalı bibliografik vəsaitlərin tərtibində ədəbiyyatın meydana çıxarılması və seçilməsi zamanı aşkar olunan əlavə məlumatlar annotasiyada verilə bilər. Annotasiya hər bir bibliografik vəsaitin əhəmiyyətini artırır və oxucuların daha çox məlumat əldə etməsinə səbəb olur. Annotasiya çap əsərlərini qısa xarakterizə edir və oxucularda əsər haqqında müxtəsər təsəvvür yaradır. Kitabın və ya məqalənin mövzusunun açan annotasiyanın məzmunu əsərdə qoyulan problemlərin ümumiləşdirilmiş şərhindən, aktual məsələləri meydana çıxaran ifadələrdən ibarətdir. Annotasiyanın yazılma metodikası bilik sahələri və ədəbiyyatın növləri ilə əlaqədar olaraq bir-birindən fərqlənir.

Referat annotasiyadan fərqli olaraq sənəd haqqında ilk tanışlıq üçün faktiki məlumatlar və nəticələrlə birlikdə sənədin qısa məzmununu özündə əks etdirir. Referatlar məqsəd istiqamətinə görə (ümumi və ixtisaslaşmış); informasiyanın çoxluğuna görə (informasiyalı referat, referativ annotasiya, geniş referat); təqdimmə formasına görə (anketli və ya sxemli referatlar); hazırlanması üsuluna görə (əl və ya avtomatlaşdırılmış); referatın əhatə etdiyi mənbələrin çoxluğuna görə (monoqrafik və toplu (birləşmiş)); müəllif mənsubiyyətinə görə (avtoreferat, referat, başqa şəxs (referent) tərəfindən hazırlanan) təsnifləşdirilir (2, 118).

Referatlaşdırma prosesi bir neçə əməliyyatların yerinə yetirilməsini tələb edir: mətnin oxunması, təhlili, informasiyalı məlumatların seçilməsi, onların ümumiləşdirilməsi və yeni mətnin (referatın) yaradılması.

Mətnin oxunması üç hissədən ibarətdir: I – mətnlə ilkin tanışlıq; II – öyrənilməsi və III – referatlaşdırılması. Bu əməliyyatların əsas məqsədi sənədin məzmununu müəyyənləşdirmək və dərk etməkdir. Referat yazının vəzifəsi hər bir əməliyyat zamanı informasiyanı lazım olan dolğunluqla toplamaq, öyrənmək, daha qiymətli informasiya meydana çıxarmaq və referatın məqsəd istiqamətindən asılı olaraq təqdim etmə üsulunu müəyyənləşdirməkdir.

Anket referatlaşdırılması zamanı sənədin mətnindən lazım olan informasiyanın seçilməsi üçün informatikada işlənmiş universal və sahəvi xarakterli detallaşdırılmış sxemdən (anket) istifadə olunur. Referentin vəzifəsi anketdə verilmiş suallara cavab tapmaqdır.

Seçilmiş referatın işlənməsində əsas diqqət referatlaşdırılan sənədin tipi və funksiya istiqamətinə verilir. İnformasiyanın şərh edilməsində ən sadə metodiki üsul – informasiyanın sənədin mətnindən referata köçürülməsidir.

Referatlaşdırma – informasiya təhlilinin tipik prosesidir. Referatın başlığına ilk növbədə mənbənin bibliografik təsviri daxildir. Xarici dillərdə olan ədəbiyyat referatlaşdırıldığı zaman əvvəldə başlığın qısa tərcüməsi, daha sonra isə orijinalın dilində bibliografik təsviri verilir. Toplu ədəbiyyatda əvvəlcə referatın adı, daha sonra mənbələrin bibliografik təsvirinin siyahısı göstərilir. Onların düzülüşü xronoloji və ya əlifba prinsipi əsasında yerləşdirilə bilər.

Bibliografiyalaşdırmada həyata keçirilən analitik əməliyyatın nəticələrini bibliografik vəsaitin əsas ünsürü olan bibliografik yazı vahid bir tam şəkildə birləşdirir. Ona görə bibliografik yazının tərtibi bibliografiyalaşdırmanın analitik mərhələsindən sintez mərhələsinə keçid prosesini əmələ gətirir. Tərtib olunan vəsaitin məqsəd istiqamətindən, janr, məzmun və başqa xüsusiyyətlərindən asılı olaraq bibliografik yazının quruluşu, yəni onun ünsürlərinin sayı və nisbəti dəyişdirilə bilər. Əvvəldə gətirilən annotasiya nümunələri sənədin bibliografik təsviri ilə birlikdə götürüldükdə mövcud bibliografik vəsaitlərin əksəriyyətində istifadə olunan bibliografik yazıların səciyyəvi nümunəsindən ibarətdir. Bibliografik yazının düzgün tərtibi mühüm əhəmiyyətə malikdir. Onun bütün ünsürləri yəni bibliografik təsvir, annotasiya və referat, təsnifat indeksi və s.) yeni sətirdə verilir. Çap olunan vəsaitlərdə yazının daha yaxşı nəzərə çarpması üçün təsvir və annotasiya mətninin müxtəlif şriftlərlə yazılması məqsədə müvafiqdir.

Referatlaşdırma – informasiyanın analitik-sintetik emalı prosesi olmaqla ilkin sənədin təhlilindən və mənasına görə daha vacib məlumatları: əsasnamələri, faktiki məlumatları, yekunları, nəticələri ayırmaqdan ibarətdir.

Annotation kimi bunun da əsas məqsədi ilkin sənədin əsas məna məzmununun saxlanması şərtlə onun fiziki həcmünün qısaltılmasıdır. Beləliklə, mahiyyət etibarilə referatın ilkin sənəddən tam asılı olmasına baxmayaraq, o, yeni və müstəqil sənəddir. Referatlaşdırma mürəkkəb prosesdir. Referatlaşdırma əhəmiyyətli dərəcədə intellektual və vaxt sərf olunmasına səbəb olan prosesdir, o, yalnız informasiya-bibliografik deyil, həmçinin, referatlaşdırılan sənədlərin aid olduğu sahə üzrə xüsusi peşəkar hazırlıq tələb edir (5).

Referatlaşdırma nəşriyyat, informasiya və bibliografik fəaliyyətdə çox istifadə olunan geniş yayılmış texnoloji prosesdir. Referatlaşdırma əsərin əsas məzmununun sıxılmış ifadəsidir. Referatlaşdırma referativ jurnalların, referativ topluların hazırlanması və buraxılması ilə məşğul olan informasiya orqanlarında əsas yer tutur. Kitabxanalar sənədləri ədəbiyyat göstəriciləri, referativ icmallar, tematik seçmələr hazırlamaqla referatlaşdırırlar.

Referatlaşdırmanın obyektivi elmi məqalələrdir (nəzəri, təcrübi, metodiki, təsviri və s.), kitablardan (monoqrafialardan, əsərlər toplusundan və s.) başlıqlar, patent sənədləri, depozitləşdirilmiş əlyazmalar. Standartlar, texniki şərtlər, instruksiyalar, preyskurantlar, kataloqlar, soraq nəşrləri (ensiklopediyalar, lüğətlər, soraq kitabçası), informasiya və bibliografik nəşrlər, tezaurlar, ixtisaslaşmış sxemlər və s. referatlaşdırıla bilər.

Referatın funksiyaları, strukturu və mətninin xüsusiyyətləri. Referat - ilkin sənədin əsas faktiki məlumat və nəticələr daxil olmaqla qısa ifadəsindən ibarət olan ikinci dərəcəli sənəddir, informasiyanın analitik-sintetik emalının nəticəsidir.

Referat sənədin məzmununun qısa dəqiq ifadəsi kimi müəyyənləşir və referat müəllifinin əlavə interpretasiyası və ya tənqidi olmadan əsas faktiki məlumatların və nəticələrindən ibarətdir. Referat lakonik formada cavab verirləndir "İlkin sənəddə məhz nə bildirilir," annotasiya isə "İlkin sənəddən nədən danışılır" sualına cavab verir. Müvafiq olaraq, referatın əsas xüsusiyyəti informativlikdir – ilkin sənədin mənasını qısa şəkildə ötürmək qabiliyyətidir (5).

İkinci sənəd kimi referatın əsas funksiyaları aşağıdakılardır: 1) İnformasiya – referat sənəd haqqında informasiya verir və sənəd oxucu üçün ikinci dərəcəli maraq kəsb edərsə onun tam mətnini oxumaq zərurətini aradan qaldırır; 2) Axtarış – referat informasiya-axtarış, eləcə də avtomatlaşdırılmış sistemlərdə sənəd və informasiyanın axtarışı üçün istifadə olunur.

Referatlaşdırmanın metodikası ilkin mənbədə mövcud olan məlumatların qiymətləndirilməsi, seçimi, təhlili və ümumiləşdirilməsi ilə bağlı əməliyyatların ardıcıl yerinə yetirilməsindən ibarətdir. Referatlaşdırma prosesi bu məntiqi əməliyyatların yerinə yetirilməsinə əsaslanır. Referatın hazırlanması zamanı onun ilkin sənədlə məna etibarilə tam və bir qədər formal asılılığı diqqət edilməsi vacib olan spesifik xüsusiyyətlərdən biridir. Bu mənada refe-

ratı referatlaşdırılan sənədlərin informasiya modeli kimi nəzərdən keçirmək lazımdır.

Referatlaşdırmanın mahiyyəti - yeni informasiyanın artıq mənimsənilmiş və ictimai fəaliyyətdə istifadə olunanla qarşılaşdırılmasından, müqayisə edilməsindən ibarətdir. Referat nəşrlərinin bu vəzifəsi reallaşdırılması zamanı referatlaşdırmanın effektiv və məqsədyönlü ola biləcəyi əvvəlki signal (bibliografik) məlumatlandırmadan fərqlənir. İnformasiya fəaliyyəti prosesi və məqsədə çatmağın məntiqi metodunun özü də referatlaşdırma adlanır. Sənəd informasiyasının məntiqi işlənməsi sayəsində məlumat əldə olunur və referat adlanır (6). Nəticə olaraq qeyd etmək lazımdır ki, informasiya nəzəriyyəsi və təcrübəsinə aid terminologiya lüğətində referatlaşdırma – ilkin sənədin təhlili prosesi və referatın tərtib edilməsidir. Belə informasiya mənbələrinin yaradılması hər hansı sahə mütəxəssisinin informasiya tələbatının operativ və dolğun ödənilməsinə xidmət etməkdən ibarətdir.

ƏDƏBİYYAT:

1. Əliyev Z.H. *Ümumi bibliografiyaşünaslıq: Dərs vəsaiti*. Bakı: 2001, 141s.
2. *Библиографическая работа в библиотеке: организация и методика*. М.: 1990, 256 с.
3. *ГОСТ 7.1-2003. Система стандартов по информации, библиотечному издательскому делу. Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления*, М.: 2004, 53 с.
4. *Реферирование документов // Аналитико-синтетическая переработка информации [Текст] : учебник /Л. Б. Зупарова, Т. А. Зайцева*. М.: ФАИР, 2008. Гл. 11. С. 364-378.

Abstracting of documents as component part of bibliographication S.A.Sadigova

Summary

In the article is told about abstracting as component part of bibliographication. There is lighted up the essence, aim and methodology of the abstract and abstracting and their role in a dataware. Abstracting is a process of the analytic-synthetic processing of information, consisting in the analysis of primary document and extraction from him the most essential in semantic relation information.

Keywords: *bibliographic, abstract, abstracting, dataware, document*

**Реферирование документов как составная часть
библиографирования
С.А.Садыгова**

Резюме

В статье рассказывается о реферировании, которое является составной частью библиографирования. Освещено сущность, цель и методика реферата и реферирования и их роль в информационном обеспечении. Реферирование - процесс аналитико-синтетической переработки информации, заключающийся в анализе первичного документа и извлечении из него наиболее важных в смысловом отношении сведений.

Ключевые слова: *библиографирование, реферат, реферирование, информационное обеспечение, документ.*